

Ольга Піменова

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри філософії, політології та права Луцького національного технічного університету

Olga Pimenova

Ph.D. in Sociology, associate professor, department of philosophy, politology and law of Lutsk national technical university

САМОТНІСТЬ ЯК МОЛОДІЖНА ПРОБЛЕМА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ЯКІСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

У статті аналізується самотність як проблема сучасної молоді. Акцентується увага на міждисциплінарному характері наукового вивчення цієї проблеми; наводяться деякі результати її соціологічного дослідження вітчизняними та російськими фахівцями. Підкреслюється актуальність та евристичні можливості застосування якісної методології та методики у вивченні самотності як соціально-психологічного феномену, що набуває поширення у молодіжному, зокрема студентському, середовищі. Розглядаються результати авторського якісного дослідження, здійсненого серед студентів Луцького національного технічного університету протягом 2012-2013 навчального року. На їхній основі робиться висновок щодо особливостей розуміння сутності та причин самотності сучасною студентською молоддю, позитивних та негативних наслідків такого емоційного стану майбутніх спеціалістів з вищою освітою, його впливу на їхнє психологічне та соціальне самопочуття.

Ключові слова: самотність, індивідуалізація, ідентифікація, психологічне та соціальне самопочуття, самооцінка, комунікація, наслідки самотності.

This article analyzes loneliness as the problem of today's youth. Attention is focused on the interdisciplinary nature of the scientific study of the problem. Some results of sociological research of domestic and Russian experts are given. Attention is focused on the relevance and applicability of qualitative heuristic methodology and techniques in the study of loneliness as a social and psychological phenomenon that is becoming common for young people, especially students. We consider the results of the author's qualitative investigation, carried out among students of Lutsk National Technical University during the 2012-2013 academic year. On the basis of these results we concluded the peculiarities of the human perception of the nature and causes of modern students' loneliness, positive and negative effects of the emotional state of future specialists with higher education and its impact on their psychological and social well-being.

Keywords: isolation, individualization, identification, psychological and social well-being, self-esteem, communication, consequences of loneliness.

В статье анализируется одиночество как проблема современной молодежи. Акцентируется внимание на междисциплинарном характере научного изучения этой проблемы; приводятся некоторые результаты её социологического исследования отечественными и российскими специалистами. Подчеркивается актуальность и эвристические возможности использования качественной методологии и методики в изучении одиночества как социально-психологического феномена, который приобретает всё больше распространение в молодежной, в частности студенческой, среде. Рассматриваются результаты авторского качественного исследования, проведенного среди студентов Луцкого национального технического университета в течение 2012-2013 учебного года. На их основе делается вывод относительно особенностей восприятия сущности и причин одиночества современной студенческой молодежью, положительных и отрицательных последствий такого эмоционального состояния будущих специалистов с высшим образованием, его влияния на их психологическое и социальное самочувствие.

Ключевые слова: одиночество, индивидуализация, идентификация, психологическое и социальное самочувствие, самооценка, коммуникация, последствия одиночества.

Одним із важливих напрямків досліджень у галузі соціології молоді є аналіз сутності та визначення чинників молодіжної самотності. У науковому дискурсі самотності акцентується на тому, що швидкий розвиток високих технологій, зростаючі темпи соціальної мобільності, постмодернізація сучасного суспільства знаходяться у континуальному зв'язку із ізоляцією людини від соціуму, людини від людини. До таких процесів у площині сучасного українського суспільства додаються ще й складні наслідки соціальних трансформацій, за умов яких проблема самотності значно актуалізується. Як стверджує Н. Паніна, «в умовах нестабільного суспільства, коли значна кількість людей, які втратили не лише звичну систему спільних цінностей і нормативів попереднього стилю життя, відчуття міцності та впевненості на своїй соціальній позиції, починають гостро відчувати розрив зв'язків між собою та суспільством» [1, с.106]. З огляду на зазначену проблему особливої уваги потребує молодь, зокрема студентська, оскільки її відчуження від суспільства, безперечно, матиме негативний вплив на функціонування соціуму як у його актуальному, так і перспективному контексті. Адже молодь є однією із найбільш активних соціальних груп, від діяльності якої залежать майбутнє будь-якого суспільства. Якщо ж говорити про українське суспільство, яке переживає сьогодні кардинальні зміни в політичній, економічній, культурній та інших сферах своєї життєдіяльності, то роль молоді в ньому важко переоцінити.

Участь молоді людини у соціальних перетвореннях залежить від багатьох об'єктивних та суб'єктивних чинників, у тому числі від її психологічного самопочуття, впевненості у завтрашньому дні, відчуття потрібності найближчому оточенню, суспільству в цілому. На наш погляд, не додають позитиву у сприйнятті молоддю сучасних соціокультурних реалій, свого соціального статусу досить жваві дискусії, що час від часу виникають у науковому, журналістському та соціальному дискурсах, навколо питання, чи є сьогоднішня молодь втраченим поколінням. Усе це актуалізує такий феномен сучасного, зокрема українського, суспільства, як молодіжна самотність.

Аналіз численних досліджень та наукових публікацій з означеної проблеми свідчать про те, що феномен самотності є предметом міждисциплінарного дослідження. До її вивчення звертаються філософи, психологи, соціальні психологи, педагоги і,

звичайно, соціологи. Так, самотність досліджується у працях таких закордонних та вітчизняних науковців, як К. Абульханова-Славська, М. Бердяєв, В. Вейс, Т. Гольман, Е. Гуссерль, О. В. Данчева, І. С. Кон, Т. Ю. Лапшина, Ж. В. Пузанова, Д. Рісмен, К. Роджерс, Ж-П Сартр, С. Франк, Е. Фромм, Н. Хамітов, К. Ясперс та ін. Дослідженню проблеми самотності серед студентської молоді присвячені роботи таких учених, як В. Вейс, Р. Госвік, Т. Гольман, Дж. Джонс, Дж. Мур, Р. Пелутціан, Л. Сокурянська, К. Солано, Р. Фрідмен та ін.

Мета цієї статті – визначення негативних та позитивних наслідків такої характеристики молодіжної повсякденності, як самотність.

Щоб реалізувати цю мету, ми звернулись як до теоретичного дискурсу самотності, в тому числі представленого в наукових публікаціях зазначених вище фахівців, так і до результатів емпіричних розвідок колег-соціологів, а також авторського якісного соціологічного дослідження, здійсненого нами протягом 2012-2013 навчального року серед студентів Луцького національного технічного університету методом незакінченого речення. Всього у нашому дослідженні взяли участь 122 студента.

Аналіз наукового дискурсу самотності свідчить про те, що більшість дослідників цього складного соціально-психологічного явища підкреслюють його суперечливий характер. При цьому зазначається, що така суперечливість витікає із самої сутності людського буття. Адже будь-яка людина, з одного боку, прагне до вияву своєї індивідуальності, свободи, незалежності від оточуючого середовища. З іншого – їй притаманне відчуття належності до певної соціальної спільноти, прагнення до взаємодії з іншими людьми, до соціального визнання. Знову ж таки будь-яка людина за одних умов прагне до усамітнення, за інших – потребує активного спілкування, підтримки, розуміння тощо. Як свідчать емпіричні (психологічні, соціально-психологічні, соціологічні тощо) дослідження, кожна людина хоча б раз у житті відчуває самотність. Узвичаєність цього відчуття, ставлення до нього, його переживання залежить від багатьох внутрішньоособистісних якостей людини, особливостей її характеру, психологічного стану тощо. Скажімо, інтраверти легше переживають самотність, ніж екстраверти і т. ін. У цьому контексті важливо з'ясувати, чи можна вважати самотність нормою, чи має вона позитивний потенціал для розвитку особистості, чи може самотність стати

загрозою для окремої людини та суспільства в цілому.

Як підкреслювалось вище, за сучасних умов особливого значення набуває вивчення феномену самотності у студентському середовищі. Науковий інтерес до актуалізації самотності вузівської молоді зростає у зв'язку з тим, що трансформаційні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, накладають на систему освіти функціональну відповідальність за ефективну соціалізацію, формування професіоналізму, соціальної компетентності молоді людини, її активної громадянської позиції, що є можливим лише за умов гарного соціального самопочуття. Українська дослідниця Л. Г. Сокур'янська пише: «Загальновідомо, наскільки значну роль у світосприйнятті молоді відіграє емоційна сфера... Вона суттєво визначає стратегічні установки особистості, відповідність її вчинків життєвій ситуації, функціональний тонус людини, її психологічне та соціальне самопочуття» [2, с. 199]. Аналізуючи феномен самотності в молодіжному, зокрема студентському, середовищі, вона підкреслює, що за одних обставин самотність може бути для людини ліками, за інших – отрутою. Деякі молоді люди прагнуть самотності, деякі усіяко намагаються уникнути цього відчуття. Як свідчать результати міжнародних соціологічних досліджень, здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна протягом 1990-х-2014 рр.¹, серед перших, тих, що прагнуть до самотності, виходячи з їхніх об'єктивних та суб'єктивних характеристик, значно більше творчих особистостей. Це, на нашу думку, не є дивним, адже творчість, як правило, потребує зосередження, що, в тому числі, досягається усамітненням.

Російський науковець Т. Гольдман стверджує: «Самотність в юності – досить поширене та інтенсивне явище. Емпіричні дані показують, що молоді люди проявляють більшу вразливість по відношенню до самотності, ніж дорослі та люди похилого віку. Будучи в ситуації екзистенційного надлому, у молодих людей втрачаються традиційні орієнтири та власна ідентифікація. В результаті підвищується психологічна вразливість, а тиск соціального оточення стає особливо помітним» [4].

Дійсно, у молодіжному, в тому числі підлітковому, віці в силу його психологічних особливостей, зокрема переживанню індивідом кризи ідентичності на етапі переходу

від дитинства до дорослості (про що, як відомо, багато писав Е. Еріксон), відсутності соціального досвіду тощо, у особистості, що формується, дуже часто виникає, відчуття своєї виокремленості, відмінності від інших, унікальності і т. ін. Водночас молода людина відчуває необхідність бути, як усі, не відрізнятися від своїх однолітків, сприймаючи спілкування з ними як найважливішу життєву цінність.

Цікаві емпіричні дані щодо оцінок самотності та її причин студентською молоддю були отримані російськими соціологами в межах дослідження, здійсненого серед студентів Новочеркаського політехнічного інституту. Як свідчать результати цього дослідження, основними причинами самотності, на думку студентів, є низька самооцінка (66,5%), розвиток сучасних інформаційних технологій (66,5%), відсутність коханої людини (45,5%), зовнішня неприязливість (34,1%), низький соціальний статус (18%), високий рівень інтелекту, творче мислення (16,2%). Більшість респондентів (60%) характеризують самотність як стан, що актуалізується, коли поряд немає друзів, коханої людини, людини, яка готова допомогти та вислухати. Близько 40% опитаних зазначили, що самотність – це відчуття непотрібності оточуючим тебе людям; 30% респондентів пов'язали самотність з відсутністю активного спілкування, некомунікабельністю людини [4].

З огляду на особливості феномену самотності, ми вважаємо, що попри безперечну значущість кількісних досліджень його розповсюдженості та наслідків актуалізації в молодіжному середовищі, більш ефективними є якісні дослідження, оскільки за їхньої допомоги можна почути і зрозуміти не якогось середньостатистичного індивіда (у нашому випадку студента), а конкретну людину, її живу мову, власні (а не підказані дослідником) думки та почуття. Саме тому, звернувшись до проблеми самотності серед студентської молоді, ми обрали якісні методи дослідження. На наш погляд, гуманістичний поворот сучасної соціології, її звернення до методології якісного аналізу є відповіддю на глобалізаційні виклики, які актуалізують необхідність уваги до окремої людини, її особистих проблем, у тому числі проблеми самотності.

Як зазначалось вище, в межах нашого якісного дослідження був використаний метод незакінченого речення. Отже, звернемось до аналізу отриманих нами якісних даних. Почнемо з того, як визначали наші респонденти (нагадаємо, що це були сту-

¹ Докладна характеристика цих досліджень представлена у: [2, 3].

денти Луцького національного технічного університету) сутність та причини самотності сучасної людини. Ось що писав про цей феномен один із наших респондентів: «Самотність – це коли у тебе нікого немає, ані друзів (які могли б розвеселити, посміятись над тобою), ані рідних (які підтримали б тебе у важкий час для тебе). Самотність – це коли тобі потрібна підтримка, а її немає, потрібно виговоритись – а нема кому. Самотність – це я і “4 стіни”» (Володимир, студент першого курсу факультету бізнесу).

Прочитуємо ще одну учасницю нашого дослідження: «Самотність – це коли людина самотна, їй немає з ким поспілкуватись, у неї немає друзів. ... У сучасному суспільстві люди дуже багато часу проводять у різних соціальних мережах, де вони знайомляться, спілкуються, але спілкування в інтернеті не може замінити спілкування в реальності. У людини в соц-мережах можуть бути тисячі друзів, але серед них може і не бути людини, яка була б справжнім другом, яка б підтримувала у тяжку хвилину, вислухала б і дала пораду» (Ольга, студентка другого курсу факультету обліку та фінансів). Таке розуміння самотності найбільш широко представлено у відповідях наших респондентів.

Зазначимо, що наведена нами цитата зайвий раз підтверджує висновки багатьох дослідників про те, що віртуальна комунікація, зокрема спілкування молоді у соціальних інтернет-мережах, не зменшує рівень відчуття нею своєї самотності, не заповнює той комунікативний вакуум, який виникає в сучасному суспільстві, в тому числі завдяки процесом його атомізації.

У ході дослідження проблеми самотності сучасного студента визначилися можливі наслідки її подальшої актуалізації, які можуть позначитися як на особистісному, так і на суспільному розвитку. Спираючись на судження студентів, ми виокремили два найбільш значущих, з нашої точки зору, наслідки. Перший із них полягає в тому, що самотність може провокувати особистість на реалізацію її творчих потенцій, сприяти виявленню індивідуальності людини, що розкриває позитивний сенс самотності, підтверджуючи висновки, зроблені харківськими соціологами ще у 1990-ті роки. Наведемо найбільш типові щодо формулювання такого висновку висловлювання опитаних нами студентів.

«Самотність – стан душі людини. Виникає тоді, коли людина залишається на одинці зі своїми думками. Інколи само-

тність необхідна, особисто у мене бувають іноді моменти, що хочеться втекти від усього світу і хоч пару годин залишитись в абсолютному спокої. ... Мені хочеться побути самому, порозмірковувати над своїм життям, зробити висновки» (Дмитро, студент першого курсу факультету комп'ютерних технологій).

«Перебувати на самоті – це можливість побути наодинці зі своїми думками, проаналізувати ту чи іншу ситуацію та просто можливість помріяти. Не варто боятися самотності, оскільки вона дозволяє нам переосмислити пережите, часто підштовхує до активності в пошуку цікавого спілкування. Дозволяє замислитися про себе, про своє життя. Самотність дозволяє нам більш чітко визначитися з власними планами, цілями і мріями. Вигадати щось нове, і потім реалізувати це у своєму житті» (Христина, студентка другого курсу факультету бізнесу).

Як бачимо, на думку деяких студентів, переживання самотності сприяє розвитку самопізнання, саморегуляції своєї поведінки, самовдосконаленню.

У цьому контексті зазначимо, що в аспекті позитивного сприйняття самотності ми не спостерігали гендерних відмінностей. І хлопці, і дівчата підкреслюють її значущість для самоактуалізації свого особистісного потенціалу, своїх здібностей та талантів.

Важливим та надзвичайно загрозливим наслідком самотності, як засвідчило наше дослідження, є її вплив на виникнення та розвиток внутрішньої дисгармонії, психологічної депресії.

На жаль, більшість отриманих нами якісних даних свідчать на користь саме такого висновку. Ось на що ми спиралась, роблячи його:

«Для мене самотність – це найстрашніше, що може бути в житті. Це коли ти відчуваєш непотрібність, коли за тебе ніхто не переживає і не сумує. Коли ти нібито відокремлений від усього світу, а він від тебе. Тоді у твоєму серці утворюється велика порожнеча, що мучить і нищить тебе зсередини» (Олена, студентка третього курсу факультету обліку та фінансів).

«Самотність – це не життя, а існування людини» (Олександр, студент першого курсу факультету комп'ютерних технологій).

«Самотність – це сум, людина без єдиної підтримки може навіть потрапити в психлікарню; це пустота у душі, у серці» (Олеся, студентка третього курсу факультету будівництва та дизайну).

Наведені нами вище приклади переживання самотності розкривають її негативний характер. Саме у такому розумінні самотність постає як проблема, що руйнує цілісність особистості.

Підводячи підсумки нашого аналізу, ми можемо стверджувати, що виявлення проявів самотності серед студентської молоді, здійснення моніторингу цієї проблеми, знаходження можливих шляхів якщо не подолання, то, на разі, пом'якшення відчуття самотності як негативного емоційного

стану буде сприяти більш повному професійному та особистісному самовизначенню майбутніх фахівців, формуванню їхньої позитивної самооцінки, конструктивній комунікації, що виступає сьогодні однією із базових компетенцій спеціаліста з вищою освітою.

Наші подальші студії обраної проблеми ми плануємо спрямувати на її аналіз у контексті постмодернізації ціннісної свідомості та повсякденних практик студентської молоді.

Література

1. Панина Н. В. Избранные труды по социологии. В трех томах. – Том II. Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / Н. В. Панина ; сост. и ред. Е. И. Головахи. – К. : Факт, 2008. – 312 с.
2. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
3. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурської. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 520 с.
4. Гольман Т. И. Социальное одиночество студенческой молодежи в транзитивном обществе: управленческий аспект : диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук : 22.00.08 [Электронный ресурс] / Гольман Татьяна Ивановна. – Режим доступа : <http://www.disserscat.com/content/sotsialnoe-odinochestvo-studencheskoi-molodezhi-v-tranzitivnom-obshchestve-upravlencheskii-a>.
5. Азарова Е. Н. Одиночество в структуре социального самочувствия студентов технического вуза в условиях социальной неопределенности / Е. Н. Азарова // Материалы IV Всероссийского социологического конгресса «Социология в системе научного управления обществом» (Москва, 2-4 февраля 2012 года). – С. 1952 – 1953.